

תעודה: עברות שמות המקומות והאתרים בנגב בשנים 1950–1949

יוסי כץ

הענקת שמות חדשים למקומות ואתרים על רקע כניסתו של גורם שלטוני חדש למרחב היא תופעה ידועה הקיימת בעולם שנים רבות. השמות החדשים מזוהים עם המשטר החדש ועם כל מה שמשטר זה מבקש לייצג, ויש להם חשיבות רבה בהעמקת הזיקה שבין השלטון החדש ומטרתיו ובין המרחב.¹ לא מפתיעה לכן העובדה כי בקיץ 1949 – זמן קצר לאחר הקמתה של מדינת ישראל וסיומה של מלחמת העצמאות – יזמה ממשלתה של המדינה הצעירה הקמת ועדת שמות מיוחדת, שעליה הוטל לקבוע שמות עבריים לכל המקומות, ההרים, העמקים, המעינות, הדרכים וכו' בשטח הנגב.²

דומה כי ההתמקדות בנגב מקורה בעובדה, שבניגוד לכל אזור אחר במדינה שאך זה קמה, הנגב, המהווה את האזור הגדול ביותר במדינת ישראל, היה ריק כמעט לגמרי מיישובים יהודיים, ועירום לחלוטין משמות בעלי תוכן עברי למקומות ולעצמים גיאוגרפיים. חוץ מהיישובים היהודיים המעטים, שהוקמו בצפונו של הנגב מאז שנות הארבעים, שמות המקומות, האתרים והעצמים הגיאוגרפיים היו ערביים. יחסו המיוחד לנגב של ראש הממשלה הראשון של ישראל, דוד בן-גוריון, תרם אף הוא למתן עדיפות לקביעת שמות בנגב. בכל אופן, משסיימה הוועדה את עבודתה לאחר כשנה, היא המליצה לממשלת ישראל להמשיך בעברות השמות הגיאוגרפיים גם ביתר חלקיה של מדינת ישראל.³ באפריל 1951 החליטה הממשלה לאחד את הוועדה לקביעת שמות בנגב עם ועדת השמות שליד הקרן הקיימת לישראל ולמנות תחתיה

1. ראה בהרחבה: Y. Katz, 'Identity, Nationalism and Placenames: Zionist Efforts to Preserve the Original Local Hebrew Names in Official Publications of the Mandate Government of Palestine', *Names*, vol. 43, no. 2 (1995), pp. 103–118 ושמ דוגמאות ממקומות שונים בעולם. כן ראה: C.B. Peterson, 'The Nature of Soviet place-names', *Names*, vol. 25, no. 1 (1977), pp. 15–24; P.G. Lewis, 'the Politics of Iranian Place Names', *Geographical Review*, 72 (1982), pp. 99–102
2. דו"ח על פעולות הוועדה לקביעת שמות בנגב, בחתימת היו"ד ז' ליף והמוכיר ב"צ אשל, ללא תאריך, אך נראה קרוב לוודאי מאמצע 1950, אצ"מ A 402/151.
3. מכתב ז' ליף אל מוכיר הממשלה מיום 7 ביוני 1950, אצ"מ A 402/150.

את ועדת השמות הממשלתית, הפועלת מאז כגוף הרשמי לקביעת שמות גיאוגרפיים במדינת ישראל.⁴ מאז כינונה פועלת הוועדה במסגרת משרד ראש הממשלה. הוועדה הממשלתית לקביעת שמות בנגב לא הייתה הגוף המוסדי היהודי הראשון שעסק בקביעת שמות של מקומות בארץ-ישראל. קדמה לה ועדת השמות על יד הקרן הקיימת לישראל, שהוקמה בשנת 1922 ושעסקה בקביעת שמותיהם של היישובים היהודיים שהוקמו מאז. שמות רחובות ביישובים היהודיים נקבעו על ידי ועדות מקומיות בערים וביישובים.⁵ ייחודה של הוועדה לקביעת שמות בנגב הוא שהיא הייתה הראשונה שעסקה גם בקביעת שמות עבריים לפרטי נוף כמו נחלים והרים, ובכך יצקה את התוכן הסימבולי היהודי לא רק למקומות אלא למרחב הנגב כולו על עצמו הגיאוגרפיים השונים. בסך הכל קבעה הוועדה, בקרוב לשנת עבודה (יולי 1949-מאי 1950), שם עברי ל-533 מקומות ועצמים גיאוגרפיים במרחב שבין אילת בדרום ועד לקו עין-גדי-עזה בצפון, והם הופיעו כעבור זמן קצר בגליונה הדרומי של מפת ארץ-ישראל בקנה-המידה של אחד לרבע מיליון, שהופקה על ידי מחלקת המדידות של מדינת ישראל. שמות כמו אילת, נחל צין, מעלה-עקרבים, באר-מנוחה, מכתש רמון, עין-יהב, מצפה-רמון, שדה-בוקר, עין-בוקק, דימונה ועוד רבים אחרים, המסמלים מאז הקמת המדינה הרבה מהוויית הנגב, ואשר חלקם הפך לשמם של יישובים שהוקמו מאוחר יותר בנגב - שמות אלו נקבעו על ידי אותה ועדה ממשלתית לקביעת שמות בנגב.⁶

הוועדה כללה 13 חברים - כולם מומחים מתחומי הגיאוגרפיה, ההיסטוריה והארכיאולוגיה של ארץ-ישראל, וכן מתחום הלשון העברית; חלקם נמנה גם עם ועדת השמות שליד הקרן הקיימת. עם הוועדה נמנו, בין היתר, הגיאוגרפים אברהם יעקב ברוור ודוד עמיני; הארכיאולוג בנימין מיילר (לימים מזר); יצחק בן-צבי, זאב וילנאי ויוסף ברסלבסקי (לימים ברסלבי). בראש הוועדה עמד זלמן ליף (ליפשיץ) - מומחה בתחומי הקרקע, הגיאוגרפיה והכרטוגרפיה, אשר שימש כיועץ בתחומים אלו במספר משרדי ממשלה.⁷ הוועדה פעלה במסגרת המליאה ובמסגרת ארבע ועדות משנה: ועדה גיאוגרפית (שקבעה את המקומות והעצמים שיקבלו את השמות), ועדה למונחים (שעסקה בקביעת מונחים לעצמים גיאוגרפיים), ועדה היסטורית (שהכינה את רשימת המקומות ההיסטוריים בנגב) וועדה מרכזת. כבר בראשית עבודתה הגבילה

4. ח' ביתן, 'ועדת השמות הממשלתית', ארץ-ישראל: מחקרים בדיעת הארץ ועתיקותיה, כב (תשנ"ב), עמ' 367.
5. א"י אריכא, גאולת השמות: תולדות שמות היישובים על אדמת הקרן הקיימת לישראל, ירושלים 1937.
6. ראה הערה 2; ארכיב ועדת השמות הממשלתית, רשימון של השמות הגיאוגרפיים בגליון הדרומי של מפת ישראל (ממפרץ אילת עד קו עזה-עין-גדי), קנה-מידה 1:250,000, ירושלים תשי"א.
7. על ז' ליף (ליפשיץ) ראה בהרחבה: זלמן ליף ז"ל, חייו ופועלו, ארץ-ישראל: מחקרים בדיעת הארץ ועתיקותיה, ב (תשי"ג), עמ' 1-5.

הוועדה את עצמה לשמות הכלולים במפה בקנה-מידה של אחד לרבע מיליון.⁸ הוועדה ערכה סיורים רבים בשטח, כדי לבדוק את אותם עצמים שחברי הוועדה סברו שיש לקבוע להם שם מתאים.

הוועדה קבעה, כי בקביעת שמות מקומות היא תפעל לפי העקרונות הבאים: הענקת שמות על פי זיהויים היסטוריים, ככל האפשר; שימוש בשמות מקראיים והיסטוריים; תרגום שמות ערביים; מתן צורה עברית לשמות ערביים לפי דמיון הצליליים; הענקת שמות חדשים סמליים. הפתרון האידיאלי שאליו שאפה הוועדה היה חידוש שמות עבריים היסטוריים.⁹ עיקרון זה היה גם העיקרון המרכזי שניצב לנגד עיניה של ועדת השמות שליד הקרן הקיימת לאורך כל שנות פעילותה מאז הוקמה.¹⁰ סביב צירו של עיקרון זה גם התנהל מאבקו של הוועד הלאומי עם הבריטים בשנות השלושים, עת פעלו האחרונים לערביזציה של שמות המקומות בארץ-ישראל בפרסומיה ובכיתוכיה הרשמיים בעברית של ממשלת המנדט.¹¹ אולם ועדת השמות לנגב התקשתה ביישום העיקרון הנ"ל, שכן מעטים מאוד המקומות בנגב, שבנוגע אליהם יש מסורת ספרותית היסטורית, שממנה ניתן היה לשאוב ידיעות עליהם. חילוקי הדעות בין החוקרים ביחס לזיהוי שמות המקומות שבנגב המופיעים במקרא (כמו אלה הקשורים לנודדי בני ישראל בצאתם ממצרים) לא אפשרו לקשור את השמות בוודאות למקומות מסוימים. קשיים דומים ניצבו בפני הוועדה גם ביחס לתעודות מצריות וספרות יוונית ורומית שהיו תחת ידיה. עם זאת, הוועדה חידשה 120 שמות עבריים היסטוריים למקומות ולעצמים, הן בבחינת זיהוי הקרוב לוודאי והן בבחינת החייאת השם ללא זיהוי בטוח. לצד זאת העניקה הוועדה צורה עברית לשמות מקומות הכתובים מצרית, יוונית ורומית, ואשר לדעת הוועדה צפון היה בחובם שם עברי. ניתנו גם שמות למקומות על פי שמות פרטיים של אישים מהמקרא, שהיו קשורים למקומות אלו בחייהם ובפעולותיהם.

תרגום לעברית של שמות מקומות בערבית היה הדרך השנייה שנקטה הוועדה. תורגמו בעיקר אותם השמות שציינו תופעות טבע, מבנה טופוגרפי, מחצבים, צמחים ובעלי חיים. השיבושים הרבים שבשמות הערביים במפת הנגב הכבידו על פענוח משמעות השמות, ולפעמים ניתן היה לפרשם בדרך של השערה בלבד. רבים מן השמות במפת הנגב לא היו אלא שמות פרטיים, שאין לתרגמם, או כינויים - חלקם כינויי גנאי שלא היה כדאי לתרגמם. שמות רבים היו של צמחים ובעלי חיים שלא הוגדרו כהלכה. שמות רבים דחו במשמעותם העגומה והקודרת, ששיקפה את אולת ידם של נודדי הנגב ואת התבטלותם בפני המציאות הקשה.

8. ראה הערה 2.

9. שם.

10. הקרן הקיימת לישראל, דין וחשבון של הלשכה הראשית אל הקונגרס הציוני ה-16 לשנים תרפ"ז-תרפ"ט, ירושלים, יוני 1929; פרוטוקול ועדת השמות של הקרן הקיימת מיום 18.3.1928, אצ"מ KKL 5/3296; Inbormation Citcular no. 4/98, 11.3.1938, אצ"מ KKL 5/10503.

11. ראה Katz (לעיל הערה 1).

הדרך השלישית שנקטה הוועדה הייתה מתן צורה עברית לשם הערכי לפי דמיון הצליל. בדרך כלל נקטה הוועדה אמצעי זה כאשר משמעות השם הערבי לא הייתה ברורה די צורכה, וניתן היה לשער שהוא עצמו נשתבש מתוך שם עברי, וכן כאשר השם העברי המקביל התאים בצליליו לתכונות המקום. הדרך של חידוש שמות, שהייתה דרך הפתרון הרביעית, ננקטה בידי הוועדה רק במקרים מועטים. בעיקר מדובר היה בשמות ערביים בעלי משמעות שלילית, שאותם הפכה הוועדה לשמות בעלי משמעות חיובית. כך הפכה 'ביר חַנְדָּס' הערבית, שפירושה באר צלמוות, לבאריאורה העברית. וכך גם הפכה 'עין וַיְבֵה' הערבית, שפירושה עין מגפה, לעין־יהב העברית, '... כל אלה וכיוצא בהם כדי להרחיק את הכיעור ולהעלות את התקווה ואת התחיה או כדי להאדיר את שמם של מקומות המצטינים ביפים...'. מספר שמות ערביים נשארו ללא שינוי, הואיל והוועדה הגיעה למסקנה, כי צורתם וצליליהם, מתקבלים על האוזן.¹²

בסך הכל מתוך 533 שמות שנקבעו על ידי הוועדה 120 היו שמות היסטוריים; 50 היו שמות פרטיים מן המקרא; 175 שמות תורגמו לעברית; 150 שמות נקבעו לפי דמיון הצליל; 30 שמות חודשו, ושמונה שמות נשארו ללא שינוי.¹³ תוקף רשמי לרשימת השמות שקבעה הוועדה ניתן ברשימון השמות שהתפרסם בשלהי שנת תשי"ב בשנתון הממשלה תשי"א ובמפת ישראל (1:250,000), גיליון דרומי, שהופקה על ידי מחלקת המדידות באותו זמן (ראה הרשימון בעמוד הבא).¹⁴

12. ראה לעיל הערה 2.

13. שם.

14. לעיל, הערה 6.

תעודה: עברות שמות המקומות והאתרים בנגב

רשימת שמות א'

השמות החדשים מסודרים לפי מקומם במפה מן הדרום אל הצפון ומן המערב אל המזרח, עם ציון הקואורדינטות ובצירוף השמות הקודמים כפי שהוצגו במפה העברית של לוף — ברצבי — מיזלר, תש"ז (1947), בקנה"מדה 1:250.000.

מ.ס.	השם	השם הקודם	קואורד.	מ.ס.	השם	השם הקודם	קואורד.
140908	א. א. א. א.	ה. ה. ה. ה.	33	140880	ה. ה. ה. ה.	33	ה. ה. ה. ה.
148910	ה. ה. ה. ה.	ה. ה. ה. ה.	34	140880	ה. ה. ה. ה.	34	ה. ה. ה. ה.
142513	ה. ה. ה. ה.	ה. ה. ה. ה.	35	140880	ה. ה. ה. ה.	35	ה. ה. ה. ה.
145913	ה. ה. ה. ה.	ה. ה. ה. ה.	36	145884	ה. ה. ה. ה.	36	ה. ה. ה. ה.
148913	ה. ה. ה. ה.	ה. ה. ה. ה.	37	146884	ה. ה. ה. ה.	37	ה. ה. ה. ה.
142515	ה. ה. ה. ה.	ה. ה. ה. ה.	38	147884	ה. ה. ה. ה.	38	ה. ה. ה. ה.
142.16	ה. ה. ה. ה.	ה. ה. ה. ה.	39	139885	ה. ה. ה. ה.	39	ה. ה. ה. ה.
149917	ה. ה. ה. ה.	ה. ה. ה. ה.	40	140887	ה. ה. ה. ה.	40	ה. ה. ה. ה.
154118	ה. ה. ה. ה.	ה. ה. ה. ה.	41	137889	ה. ה. ה. ה.	41	ה. ה. ה. ה.
150919	ה. ה. ה. ה.	ה. ה. ה. ה.	42	138889	ה. ה. ה. ה.	42	ה. ה. ה. ה.
	ה. ה. ה. ה.	ה. ה. ה. ה.	43	140889	ה. ה. ה. ה.	43	ה. ה. ה. ה.
131924	ה. ה. ה. ה.	ה. ה. ה. ה.	44	140890	ה. ה. ה. ה.	44	ה. ה. ה. ה.
139924	ה. ה. ה. ה.	ה. ה. ה. ה.	45	140890	ה. ה. ה. ה.	45	ה. ה. ה. ה.
140924	ה. ה. ה. ה.	ה. ה. ה. ה.	46	148891	ה. ה. ה. ה.	46	ה. ה. ה. ה.
144920	ה. ה. ה. ה.	ה. ה. ה. ה.	47	140892	ה. ה. ה. ה.	47	ה. ה. ה. ה.
154921	ה. ה. ה. ה.	ה. ה. ה. ה.	48	148391	ה. ה. ה. ה.	48	ה. ה. ה. ה.
154923	ה. ה. ה. ה.	ה. ה. ה. ה.	49	142895	ה. ה. ה. ה.	49	ה. ה. ה. ה.
147525	ה. ה. ה. ה.	ה. ה. ה. ה.	50	150895	ה. ה. ה. ה.	50	ה. ה. ה. ה.
148526	ה. ה. ה. ה.	ה. ה. ה. ה.	51	138896	ה. ה. ה. ה.	51	ה. ה. ה. ה.
150526	ה. ה. ה. ה.	ה. ה. ה. ה.	52	146896	ה. ה. ה. ה.	52	ה. ה. ה. ה.
155926	ה. ה. ה. ה.	ה. ה. ה. ה.	53	150898	ה. ה. ה. ה.	53	ה. ה. ה. ה.
149930	ה. ה. ה. ה.	ה. ה. ה. ה.	54	146900	ה. ה. ה. ה.	54	ה. ה. ה. ה.
141932	ה. ה. ה. ה.	ה. ה. ה. ה.	55	150900	ה. ה. ה. ה.	55	ה. ה. ה. ה.
152932	ה. ה. ה. ה.	ה. ה. ה. ה.	56	145902	ה. ה. ה. ה.	56	ה. ה. ה. ה.
143933	ה. ה. ה. ה.	ה. ה. ה. ה.	57	147902	ה. ה. ה. ה.	57	ה. ה. ה. ה.
148.33	ה. ה. ה. ה.	ה. ה. ה. ה.	58	147902	ה. ה. ה. ה.	58	ה. ה. ה. ה.
149933	ה. ה. ה. ה.	ה. ה. ה. ה.	59	151903	ה. ה. ה. ה.	59	ה. ה. ה. ה.
156933	ה. ה. ה. ה.	ה. ה. ה. ה.	60	151903	ה. ה. ה. ה.	60	ה. ה. ה. ה.
132934	ה. ה. ה. ה.	ה. ה. ה. ה.	61	146905	ה. ה. ה. ה.	61	ה. ה. ה. ה.
134934	ה. ה. ה. ה.	ה. ה. ה. ה.	62	146905	ה. ה. ה. ה.	62	ה. ה. ה. ה.
138934	ה. ה. ה. ה.	ה. ה. ה. ה.	63	135907	ה. ה. ה. ה.	63	ה. ה. ה. ה.
149935	ה. ה. ה. ה.	ה. ה. ה. ה.		147907	ה. ה. ה. ה.		ה. ה. ה. ה.

(*) סימני האותיות: א — שמות בנגזרו על יסוד שמות היסטוריים, ב — שמות שנקבעו על יסוד תרגום השמות הקדומים, ג — שמות כחודשים, ה — שמות שנקבעו על יסוד דמיון של צלילים.

נספח: רשימת שמות א'

מקור: רשימת שמות הגיאוגרפים בגליון הדרומי של מפת ישראל, 1:250,000, משרד ראש הממשלה, הוועדה הגיאוגרפית, ירושלים תשל"א.